

(Re)actualizarea simbologiei românești în spațiul posttotalitar

Drd. Mariana Anton
Colegiul Național „Vasile Alecsandri”

*„Asume această parte a eternității care înrudește zeii
 și oamenii mai trebuie încă și permanent limpezită.”*
 Gilbert Durand - *Știința depre om și tradiția*

Abstract: *Our study is focused on the hermeneutic approach on the Romanian symbology within the post-totalitarian age by displaying new perspectives of re-reading the literary work.*

Key words: *symbology, Romanian post-totalitarianism, literary work.*

Gândim simbolic, utilizăm și construim simboluri, uneori având conștiința acestor fapte, alteori fără a fi ști că atribuim alegoriilor arbitraritatea semnului lingvistic. Conștient sau nu de valoarea utilizării lor, omul modern stă sub semnul unei nevoi de a utiliza simboluri, hrănindu-se adesea chiar și cu simulacre tratate drept simboluri.

De la texte și sloganuri publicitare, de la video-clipuri la retorica discursurilor electorale, până la steme, embleme, sigle, tabelul perioric al elementelor sau chiar codul rutier ori imaginile sacre și lista poate continua... Așezăm aproape tot ceea ce ne înconjoară sub semnul simbolului. Nediferențiat, probabil tocmai din criza care domină orice individ și *in extenso* orice societate, simbolul încearcă a defini simplu – comunicare, suplinind în formele variate pe care le îmbracă nevoia postmodernității de afirmare a identității.

Având o adevărată „istorie” deopotrivă a sensului pe care i-l atribuim, precum și a utilizării în diferite clasificări, simbolul își cere din ce în ce mai mult o anumită nevoie ordonare a perspectivelor din care se operează fie tratarea teoretică în încercări de clasificare, sistematizare, fie particularizarea în diferite categorii semantice, antropologice, culturale etc. Altfel spus, se poate vorbi de două categorii de abordare a simbolului: una teoretică, prin care se poate stabili o evoluție a termenului și de aici tot ce implică acesta în ordonări taxonomice, care implică modalități numeroase de a defini simbolul, trăsăturile și funcțiile acestuia, dintr-o perspectivă diacronică. Se poate vorbi, pe de altă parte, de o abordare practică, prin care se exemplifică de la caracteristici, până la funcții aferente unor anumite categorii, determinate la rândul-le de alte două mari orientări: științifică și artistică. Vorbim aici de simboluri matematice, chimice, dar și de simboluri literare, artistice, religioase, politice etc. Evident, modalitățile de abordare interferează și se poate afirma în mod cert că nicio definiție, clasificare sau descriere nu poate avea pretenția exhaustivității, importantă rămâne încercarea de a ordona, de a stabili un criteriu de ordonare.

Nu trebuie uitat nicidecum faptul că natura simbolului, de orice tip și din orice timp, invită însă la o dublă abordare în ceea ce privește modul cum ne raportăm noi înșine la simbol. Putem deosebi astfel două tipuri de cunoaștere, care pot însă interfera: fie o cunoaștere categorială, taxonomică – acolo unde primatul îl are rațiunea care propune analiza simbolului sub semnul unor scheme, convenții, categorii, coduri etc., fie o cunoaștere de „tip sensibil” - acolo unde rigiditatea lasă loc bogăției de semnificații ce reverberează în/dinspre simbol în/dinspre ceea ce generic numim „context cultural”, primatul avându-l deschiderea interpretativă.

Remarcăm, de asemenea, că orice privire diacronică aruncată asupra abordării simbolului denotă faptul că cele mai multe lucrări universale și/sau românești pun accent îndeosebi pe afirmații și demonstrații cu caracter particularizant, câtă vreme contemporaneitatea propune studii în care accentul cade pe încercarea de a acorda întâietate explicațiilor generale, universal valabile.

Acest fenomen al îndepărtării de la interpretare este analizat îndeaproape de Daniel Cojanu, care subliniază prezența unui anumit „reducționism”, justificat de un adevărat „narcisism”, dat de tendința de a acorda mai multă atenție metodei – vizate fiind cele din categoria celor umaniste, în detrimentul obiectului cercetat. [1] Ne considerăm de departe partizani ai acestei idei, considerând că în analiza simbolului este necesară nu numai o analiză științifică, ce țintește ordonarea în funcție de anumite criterii mecanicist acceptate din nevoia de a acorda o anumită omogenitate, ci și o analiză orientată către dimensiunea ontologică. Poate nu întâmplător simbolului

i se atribuie valențe paliative [2], care acoperă în mare măsură și „credința” conform căreia un semn aduce sănătatea tocmai pentru că este semantic analog sau înrudit înrudit cu un anume fapt, acționând de fapt „puterea specifică similitudinilor intelegibile (...), forma simbolică participă în mod real la ființa referentului ei, împărtășindu-se, prin urmare, în virtutea lui.” [3]

Parafrazând titlul unui celebru studiu, putem afirma că deopotrivă simbolul, clasificarea acestuia, precum și mijloacele de analiză care se oferă oricărui temerar pelerin în lumea simbolului, conturează un univers de tip „*opera aperta*”. Prin însăși apropierea de simbol se deschide o „lume” proprie, cu o „limbă” proprie..., ce-și reclamă autarhia într-o existență dinamică, mereu născătoare de sens, așa cum este cu predilecție cea a omului postmodern. Culianu vorbește de un adevărat „limbaj al simbolurilor”, care are „funcția de a cosmiciza omul și de a antropomorfiza lumea. Simbolurile sunt un limbaj antro-po-cosmic, care permite analogii constante și omologii psiho- sau fizico-cosmice”. Din această perspectivă simbolul nu mai reprezintă „prelungirea unei hierofanii”, ci constituie el însuși „o hierofanie autonomă.” [4], care se folosește de „un limbaj care face parte dintr-un limbaj care prezintă anumite caracteristici distinctive: simultaneitatea semnificațiilor care urmăresc solidarizarea omului cu societatea și, prin aceasta, cu Cosmosul,” [5] acea „limbă a păsărilor” [6]- semn al cuminecării omului cu universul.

Fără a intra în hățișul definițiilor, reținem semnificațiile clasicizate ale simbolului [7]- și vom spune alături Peirce „*Cuvântul simbol are atât de multe semnificații, încât ar însemna să deteriorăm limba dacă i-am mai adăuga încă una.*” [8]

Recunoaștem însă de la distanță faptul că evoluția simbolului echivalează cu însăși evoluția umanității, iar gustul libertății oferit acesteia dincolo de un regim concentraționar se simte în însăși diacronia simbolului. Se poate vorbi astfel de o libertate extraordinară în abordarea simbolului și mai mult decât atât, o adevărată extindere a semnificațiilor consacrate acestuia.

Din galeria „rețelelor simbolice” celor mai vehiculate, remarcăm faptul că există o tendință din ce în ce mai pronunțată conturată în zilele noastre îndreptată în trei direcții distincte: 1- de a reactualiza simbolul „tradițional”, cel ce își subsumează sferele mitice, religioase, ritualice; 2 – de a schimba simbolurile creștine cu cele oculte, ezoterice [9]; 3– de a deschide centrul de interes al simbolului dincolo de semnificațiile consacrate, înspre numeroase alte câmpuri ce aparțin mai degrabă de cultural. În această hermeneutică de tip evantai, dacă în ceea ce privește prima categorie nu se pot observa schimbări majore, comparativ cu ceea ce se vehicula în totalitarism, cel mult tendința de a se edita traduceri ale unor lucrări de referință pe plan universal sau supralicitarea editării unor lucrări aplicative - de profil [10], celelalte două propun însă o serie de elemente ce le particularizează în contextul posttotalitarist.

Foarte bogată, supunându-se parcă unei adevărate mode de a exhiba ceea ce altădată era adânc tăinuit, simbologia masonică pare să își facă simțită prezența în zilele noastre din ce în ce mai mult în mass-media, istorie, politică [11] etc., pentru a nu mai vorbi de numeroase chei de acest tip care se oferă din ce în ce mai mult creațiilor artistice de la literatură, cum ar fi cazul celebrului „Cod al lui Da Vinci”, la cinematografie și chiar la deschiderea unei expoziții de simboluri masonice în 2006 la Muzeul Național din București. E drept că postmodernitatea, prin definiție, lasă loc interpretărilor multiple și relaționărilor de tip schimb cultural, dar se remarcă din ce în ce mai mult tendința către o adevărată agresiune a receptorului.

Cultivat mai ales ca formă grafică, prin care se reprezintă simplificat un concept, o idee, într-o formă acceptată general ca reprezentativă, simbolul masonic relaționează în mod direct cu alchimia, ea însăși definită simbolic întemeietorul artei hermetice (nume dat în timp alchimiei de la Hermes Trismegistos), prin *Tabula Smaragdina*: „*Ce este dedesubt e la fel cu ce este deasupra; iar ce este deasupra e la fel cu ce este dedesubt, pentru a împlini miracolul unui singur lucru.*” [12]

Dincolo de controversatele plasări la limita ilicitului, de repudieri sau tacite recunoașteri, alchimia rămâne un „act incontestabil de cultură” [13], cu un pronunțat caracter inițiat, în care simbolul joacă un rol important în „activitatea auto-creatoare a omului, în procesul de construcție a universului.” [14] Fără a intra în elemente ce țin de biografia alchimiei [15], trebuie însă precizat că dincolo de fundamentarea hermetică (~ sec. al XIII-lea), începând cu secolul al XVI-lea vorbim de două direcții oarecum diferite: pe de o parte cea ancorată în viziuni spiritualiste, mistice, soteriologice, care vede doar în sufletul uman posibilitatea găsirii „pietrei filosofale” (*alchimia sapiențială*), iar pe de altă parte – direcție ce îmbină cunoașterea empirico-experimentală cu cea

rațională, de aici luând naștere chimia, farmacia etc. (*alchimia pragmatică*). Evident cea dintâi interesează glosele noastre.

Remarcăm că, privit din acest punct vedere, simbolul câștigă un teren considerabil în spațiul universal, unde pot fi citate numeroase titluri de marcă [16], dar și faptul că se înființează catedre de studii masonice, se contruiesc numeroase site-uri, volumele consacrate circulând tot mai des în format electronic, după cum identificarea sau încercarea de descifrare a unor astfel de simboluri [17] interesează numeroase considerații postate pe bloguri.

În aceeași ordine de idei subliniem faptul că în spațiul cultural românesc se observă tendința de a traduce și edita astfel de lucrări mai cu seamă în perioada posttotalitaristă. [18] Un loc aparte în ocupă în acest sens: Paul Stefanescu, *Misterele francmasoneriei*, *Dicționarul de alchimie ilustrat* al lui Alexandru Pop, dar și volume atent supravegheate, documentate asiduu, purtând marca originalității: *Gândirea magică*, semnat de Constantin Bălăceanu-Stolnici și Magdalena Boerescu sau *Misterele templului masonic* de Olimpian Ungherea ori scrierile lui Vasile Lovinescu – îndeosebi: *Incantația sângelui*, *Jurnal alchimic și Exerciții de meditație* și Dan Stanca, *Simbol sau vedenie*, *Ritualul nopții* etc. [19] Remarcăm un aflus al traducerilor scrierilor lui Andrei Scrima, René Guenon și Rudolph Steiner, cele mai multe circulând chiar și în format electronic [20]. Nu uităm și încadrăm în aceeași categorie numeroarele articole apărute în revista Centului de Cercetare a Imaginarului – *Phantasma* [21], precum și cele din paginile din *Ianus*. [22]

În lucrarea intitulată *Legende, miturile și simbolurile Francmasoneriei*, Albert G Mackey, considerând că „simbolul este o metodă de instruire masonică” [23], deoarece aduce cu sine „o reprezentare vizibilă”, câtă vreme legenda e „o reprezentare audibilă”, autorul propune două categorii distincte de simboluri: „simboluri ale obiectelor” și „simboluri ceremoniale”, „ritualiste”. Din prima categorie recunoaștem de la distanță o invitație la inițiere prin: planșetă, piatră neșlefuită, cioca, echer, fir cu plumb, nivelă, mistrie etc., în cea de-a doua: descălțarea, purtarea mănușilor, circumbulațiunea etc. se leagă mai degrabă de ritualic.

Operând cu un limbaj aparte, prolix, abscons, ca un adevărat „văl” acoperit pentru secrete ce cheamă doar „inițiați”, astfel de lucrări încearcă să evidențieze condiția privilegiată a simbolului masonic, aceea de a propune dincolo de dualitatea acceptată a oricărui simbol, justificată prin definiția primară, încă o semnificație, puternic ancorată în realitățile spirituale în cadrele căreia operează alchimia, căci după afirmă Paracelsus: „natura nu aduce nimic la lumina zilei, care să fie complet în sine; mai degrabă omul trebuie să completeze acest lucru.” [24]

Este interesant de observat și faptul că simbolul alchimic leagă în el și implicații/explicații astrologice. De pildă ceea ce masonii numesc „acoperământul lojei” trimite către „scara mistică” și de aici semnificațiile se țin ca într-un adevărat labirint: fiecare treaptă e dedicată uneia dintre planele, asociate la rândul lor cu un metal, la bază va fi Saturn-reprezentat prin plumb, iar în vârf Soarele. Deși sunt citate de regulă doar trei (echivalentul a trei ranguri), Scara masonică presupune șapte trepte, de jos în sus: Cumpătarea, Tăria, Prudența, Justiția, Credința, Speranța, Caritatea. [25]

Un alt solid centru de interes al provocărilor postmoderne îl constituie simbolul istoric. Din acest punct de vedere posttotalitarismul românesc implică două atitudini: pe de o parte re-discutarea unor simboluri, unele considerate tabu-uri ale vremurilor aflate sub semnul unui sistem concentraționar, cum a fost comunismul, altele care trebuie analizate la justa lor valoare, dincolo de ocultarea unui regim care a impus procustiene informații, abordări, atitudini.

În acest sens o apariție importantă este lucrarea *Istoria, adevărul și miturile*, apărută sub semnătura lui Ioan Aurel Pop. Autorul pornind de la recenzia unui volum aparținând lui Lucian Boia - *Istorie și mit în conștiința românească* (1997), aduce în discuție cu tot arsenalul demonstrativ: Partidele și parlamentul – ca simboluri ale democrației [26], precum și figurile istorice ale românilor: Cuza – simbolul peren al Unirii, Mihai Viteazul – simbol al unității românești, Bălcescu - simbol al unirii, cu „sabia ridicată spre cerul dreptății” [27] etc. Trebuie făcută însă precizarea că teoriile pe care autorul își întemeiază demonstrația nu sunt deloc noi – ele se regăsesc într-o formă mult mai stilizată, în lucrările lui René Guenon, *Regele lumii* și Jean-Paul Roux, *Regele – mituri și simboluri* [28], texte în care se operează, dincolo de perspectiva puternic spiritualizantă, cu încercări de a defini simbolul din perspectivă teosofică.

O inventariere a definițiilor simbolului în posttotalitarism nu poate trece peste una dintre accepțiunile cele mai des întâlnite în peisajul contemporaneității: simbolul politic.

Indiferent care este opinia care are putea constitui punctul de plecare în definirea unui astfel de simbol, este unanim acceptat faptul că fie pentru acroșarea electorilor, fie din dorința de a asigura o anumită dominantă exprimată sau nu în mod direct, politicul operează cu simboluri – ba, mai mult, așa după cum precizează Andrei Țăranu, spațiul politic este “producător de simboluri” [29]. Din această perspectivă autorul se declară partizanul ideii de primat al simbolului politic în menținerea ordinii, “în instituirea legitimității și menținerea unui regim politic” [30], mai ales în perioade de tranziție, de criză etc., acolo unde “latura simbolică a politicii este în mare măsură rezultanta tensiunilor care apar în permanență într-o societate între ceea ce este și ceea ce se dorește a fi, între o stare de lucruri existentă și o stare de lucruri cât mai apropiată de una dezirabilă.” [31] Și nu e de prisos să menționăm că o astfel de gândire simbolică corespunde în linii mari și ideii de a avea un conducător – simbol.

Nelipsită de interes este orientarea către un adevărat simbolism publicitar. Dincolo de faptul că ceea ce apare în mass-media posttotalitaristă diferă radical de ceea ce se întâmpla anterior, în sensul în care fie totul era dirijat din punct de vedere politic, fie se miza pe o imagine unică, polisată din perspectiva unei „societăți multilateral dezvoltate”, interesant e faptul că acum, din ce în ce mai mult, totul se îndreaptă înspre recuperarea unor forme complexe ale originarului, sau - cum ar zice Eliade – trăim sub zodia „mitului eternei reînnoierii”. Semnalăm în acest sens lucrarea lui Vasile Sebastian Dâncu, *Comunicarea Simbolică - Arhitectura discursului publicitar* [32], în care se propune primatul gândirii simbolice, gândită de autor ca: „o reacție de autoapărare, recrudescența imaginilor arhetipale în cadrul reprezentărilor colective putând avea și semnificația pregătirii unor importante schimbări de natură socială.” „Mesianismul publicitar” [33] devine spațiul necesar unei astfel de afirmări conforme cu nevoia omului de a se accede la un spațiu securizant, indiferent de forma acestuia – material sau spiritual.

Încercarea de a privi, fie și global, abordarea a tot ceea ce e legat de simbol și hermeneutica sa, nu poate eluda volumul care poartă de departe semnătura originalității, o lecție de simbolism artistic: *Om și simbol*, purtând semătura lui Gabriel Liiceanu [34]. Sub forma unui puzzle eseistic, aproape toată experiența umanității este pusă sub incidența simbolului. Autorul studiului – având de departe tentația completitudinii - propune o lecție de cultură, cu o temeinică documentare în stiluri, curente, moduri de exprimare artistică, și mai presus de toate, judecând totul din perspectivă filosofică, având o premisă tulburătoare prin simplitate: „simbolică este orice artă” [35], și de aici inepuizabilul izvor de „energie semantică” [36] pe care îl presupune aceasta atât la nivelul intenționalității dar și al receptării plurale, care nu se „rezumă (...) la dezlegarea <enigmei> simbolice a operei (...), ci devine din cu atât mai dificilă cu cât timpul rupe opera de codul simbolic din care, în momentul apariției sale, se împărțea atât autorul, cât și publicul său.” [37] În imediata apropiere a simbolului literar, considerat metaforic „un fel de răceală gravă (...) alături de răceala numelor proprii, între oameni și lume” [38], simbolul artistic aduce cu sine o lume proprie, cu o istorie proprie, care solicită un anume tip de receptor, cu un bagaj cultural pe măsură. Subscriind ideii exprimate de Cassirer [39] – conform căreia tot ceea ce intră sub incidența simbolurilor ține de o sensibilitate guvernată de spirit, Liiceanu se vrea partizanul ideii „existenței” unei lumi a simbolurilor, care se construiește mozaicat, prin imaginile prin care se exprimă spiritul. Privit din acest unghi, simbolul este o adevărată „geneză sensibilă a abstracției (...), speculație ratată” – în sensul de oglindă imperfectă, născută din „nevoia de a vizualiza abstractul și de a transcende vizibilul.” [40]

Astfel, considerând că receptarea simbolului este în strânsă legătură, până aproape de dependență, de momentul producerii acesteia, descifrarea simbolului devine un act de cultură constrâns în mare măsură de raportarea la însuși momentul generării. Gânditorul de la Păltiniș nu ezită și în a atrage atenția asupra „normelor” pe care de trebuie să țină seama însuși receptorul - care trebuie să pornească înainte de toate de la contextualizarea acestuia, căci „investigarea simbolului artistic nu e o simplă decantare a sensurilor supusă rigorilor teoretice, curiozitate goală, satisfăcută în absența oricărei motivații ideologice.” [41]

Observăm că simbolul dincolo de faptul că își păstrează semnificațiile originare, acelea ce vizau recunoașterea, identificarea și semnificarea, din ce în ce mai mult devine mod de comunicare, poate chiar de cunoaștere, de a privi lucrurile, de a lua act de ceea ce se întâmplă în imediata apropiere, de a interpreta.

Neîndoielnic, simbolul reclamă în contemporaneitate o deschidere spectaculoasă. Recursul la simbol devine în posttotalitarism un veritabil recurs la cultură. El declanșează și adună sub semnul său o sumă de activități mentale, senzoriale, intuitive... altele și totuși mereu aceleași, ca în enigmaticul hessian „joc cu măgelele de sticlă”.

Note

- [1] Cf. Cojanu, Daniel, *Ipostaze ale simbolului în lumea tradițională*, Editura Lumen, Iași, 2009, p. 8-9.
- [2] Vezi demonstrația pe care o propune Levi-Stauss, privind „eficacitatea simbolică”. Autorul subliniază eficacitatea simbolurilor în vindecările miraculoase obținute prin practicile șamanilor. Cf. Levi-Stauss, Claude, *Antropologie structurală*, Editura Politică, București, 1978, p. 221-246. La fel, Jean Borella subliniază eficacitatea proceelor magice prin „cauzalitate simbolică.” Cf. Borella Jean, *Criza simbolismului religios*, Editura Institutul European, Iași, 1995, p. 15.
- [3] Borella, Jean, op. cit., p. 15.
- [4] Ideea o găsim și la Eliade, Mircea, *Tratat de istorie a religiilor*, Editura Humanitas, București, 2005, p. 451: „simbolul este important nu numai pentru că prelungește o hierofanie sau i se substituie, ci pentru că, înainte de toate, el poate continua procesul de hierofanizare și mai ales pentru că, ocazional, este el însuși o hierofanie, adică revelează o realitate sacră sau cosmologică pe care nicio altă <manifestare> nu e în măsură să o reveleze.”
- [5] Culianu, Ioan-Petru, *Mircea Eliade*, Editura Nemira, București, 1998, p. 94, 106.
- [6] Metafora constituie centrul de interes pentru lucrările lui Walter, Philippe, *Limba păsărilor*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2007 și Pleșu, Andrei, *Limba păsărilor*, Editura Humanitas, București, 1994.
- [7] Pentru „istoria” definițiilor și accepțiilor atribuite simbolului: Evseev, Ivan, *Cuvânt-simbol-mit*, Editura Facla, Timișoara, 1983; Dittman, Lorentz, *Stil. Simbol. Structură*, Editura Meridiane, București, 1988; București, Mircea Eliade, *Imagini și simboluri, Eseu despre simbolismul magico-religios*, Editura Humanitas, București, 1994; dar și Bejan, Petru, *Istoria semnelor în patristică și scolastică*, Editura Fundației „Axis”, Iași, 1999.
- [8] Peirce, Charles S., *Semnificație și acțiune*, Editura Humanitas, 1990, p. 302.
- [9] <http://www.crossroad.to/Books/symbols1.html>.
- [10] Vezi – de pildă: Diel, Paul, *Divinitatea. Simbolul și semnificația ei*, Editura Institutul European, Iași, 2002, Florea, Florin, *Simbolul și icoana* http://www.ortho-logia.com/Romanian/Articole/simbolul_si_icoana.htm sau chiar dicționare – precum: Evseev, Ivan, *Enciclopedia simbolurilor religioase și arhetipurilor culturale*, Editura „Învieră”, Timișoara, 2007, la care se pot adăuga toate lucrările apărute la Editura „Sophia”, București.
- [11] Spre exemplificare pot fi vizionate/consultate materialele oferite aici: <http://www.youtube.com/watch?v=UFtYtXdNMVo>, <http://www.scribd.com/doc/9706385/SEMNALE-Si-Semne-Franc-Mason-Ice-in-Presa>, <http://blog.121416.co.cc/plus/explicatii/francmasoneria-si-domnia-lui-cuza/>.
- [12] E știut faptul că legătura dintre cele acestea stă sub semnul **simbolismului hermetic**, deoarece acesta a reverberat în timp în **spagirică** – ordonată de orientarea înspre medicină a alchimiei, **heraldică** – acolo unde numirea/blazonul reprezintă o expresie plastică a alchimiei umane și nu în ultimul rând, pornind de la moartea sacrificială a lui Hiram, în căutarea „cuvântului pierdut”, se construiește **masoneria**, franc-masonii fiind la origine „zidarii-liberi”. Cf. Hermes Mercurius Trismegistos, *Tabula Smaragdina. Divinul Poimandrēs*, Editura Herald, București, 2006, p. 20. O definiție simbolică oferă și Paracelsus, Theophrastus Bombast von Hohenheim, *Ars Alchimica: Sapte tratate în care se vorbește despre natura, știința și arta spagyrică*, Editura Herald, București, 2007, pp. 118-119: „Alchimia este, ca să spunem așa, un fel de cer inferior, prin care soarele e separat de lumină, ziua de noapte, remediul de otrăvă, ceea ce este folositor de ceea ce nu este de niciun folos. (...) Alchimia, care mai este numită și Spagyria. Aceasta vă învață să deosebiți ceea ce este adevărat de ceea ce este fals. (...)”
- [13] Pop Alexandru, *Dicționar de alchimie ilustrat*, Editura Paralela 45, București, 2006, p. 5.
- [14] Paracelsus, Theophrastus Bombast von Hohenheim, *Ars Alchimica: Sapte tratate în care se vorbește despre natura, știința și arta spagyrică*, Editura Herald, București, 2007, p. 25.
- [15] Cf. Studiul Mihăescu, Florin, *Doctrină. Simboluri, Metode* - <http://inoe.inoe.ro/ianus/Mihaescu%207-8.htm>, <http://ro.wikipedia.org/wiki/Alchimie>, <http://www.scribd.com/search?cat=redesign&q=simboluri+masonice&x=0&y=0>
- [16] Cf. <http://books.google.com/books?lr=&hl=ro&q=masonic+symbol&btnG=C%C4%83utare+de+c%C4%83r%C5%A3i> – Acest site inventariază titlurile de profil apărute în ultima jumătate de secol, de când interesul asupra acestui tip de simbol a cunoscut un interes deosebit.
- [17] Cf. <http://ro.wikipedia.org/wiki/Francmasonerie>, <http://despremasonerie.go.ro/articole.html>, <http://www2.fiu.edu/~morris/bookword/symbols/symbolism20.html>, <http://watch.pair.com/symbol.html#symbol>
- [18] Reținem câteva titluri de traduceri apărute în colecția „Quinta Eesenția” a Editura Herald, București: Cockren, Archibald - *Alchimia-maestrul și marea operă* (2005); Lu k'uan Yu, *Alchimie și nemurire* (2005), Hartmann, Frantz, *Paracelsus – viața și învățătura* (2006), Trismegistus, Hermes, *Corpus hermeticum* (2007), *Rosarium Philosophorum* (2008) etc., dar și Daniel Ligou, *Dicționar de francmasonerie*, Editura Ideea Europeană, Iași, 2008; Faivre, Antoine, *Căi de acces la esoterismul occidental*, Editura Nemira, București, 2008; Coadic, Xavier, *Enciclopedia Francmasoneriei*, Editura Niculescu, București, 2010 etc.
- [19] Ștefănescu, Paul, *Misterele francmasoneriei*, Editura Vestala, București, 2004; Pop, Alexandru, op.cit.; Unghelea, Olimpia, *Misterele templului masonic*, Editura Phobos, 2004; Bălăceanu-Stolnici, Constanțin și Boerescu, Magdalena, *Gândirea magică*, Editura Nemira, București, 2009; Lovinescu, Vasile, *Incantația sângelui*, Institutul European, Iași, 1993; Lovinescu, Vasile, *Jurnal alchimic*, Institutul European, Iași, 1999; Lovinescu, Vasile, *Exerciții de meditație*, Editura Rosmarin, București, 2000; Stanca, Dan, *Simbol sau vedenie*, Editura Rosmarin, București, 1995; Stanca, Dan, *Ritualul nopții*, Editura All, București, f.a. De altfel, aproape toate volumele apărute la Editura Rosmarin stau sub semnul unei vizibile înclinații spre hermetism.

- [20] Cf. Project René Guenon: <http://elkorg-projects.blogspot.com/2006/08/full-texts.html>
- [21] <http://openpdf.com/ebook/imaginarului-pdf.html>
- [22] http://inoe.inoe.ro/ianus/Nr%207-8_2003.htm
- [23] Mackey, Albert G., *Legende, miturile și simbolurile Francmasoneriei*, Editura Herald, București, 2008, p.6.
- [24] Paracelsus, Theophrastus Bombast von Hohenheim, *Ars Alchimica: Șapte tratate în care se vorbește despre natura, știința și arta spagyrică*, Editura Herald, București, 2007, p. 25.
- [25] Cf. Mackey, Albert G., *op.cit.*, 2008, p. 78-79.
- [26] Pop, Ioan Aurel, *Istoria, adevărul și miturile*, Editura Enciclopedică, București, 2002, p.323 ș.u.
- [27] Ibidem, pp. 275, 378, 48.
- [28] Cf. Guenon, Rene, *Regele lumii*, Editura Institutul European, București, 2008; Roux, Jean-Paul, *Regele – mituri și simboluri*, Editura Meridiane, București, 1998, p. 9 regele: „simbol - ca și sângele, el a fost și rămâne adeseori un simbol puternic, cel al națiunii în primul rând, dar și cel al unității, al continuității, al fertilității și al fecundității, cel al mântuirii și încă al multor altora”; p. p. 59: „faraonul este simbolul vizibil al menținerii ordinii politice și sociale, și al capacității de a concepe, prin legi și decrete, expresia abstractă a acestei ordini”
- [29] Tăranu, Andrei, *Curs de simbolică politică*, ediție online - <http://www.scribd.com/doc/26657184/Curs-de-Simbolica-Politica>, p. 15.
- [30] Ibidem, p. 73.
- [31] Ibidem, p. 16.
- [32] Dăncu, Vasile Sebastian, *Comunicarea Simbolică - Arhitectura discursului publicitar*, Editura Dacia, Cluj, 2009.
- [33] Informațiile au fost selectate din <http://www.librarie.net/carti/148007/Comunicarea-Simbolica-Arhitectura-discursului-publicitar-Dancu-Vasile-Sebastian>
- [34] Liiceanu, Gabriel, *Om și simbol, Interpretări ale simbolului în teoria artei și filozofia culturii*, Editura Humanitas, București, 2005.
- [35] Ibidem, p. 21.
- [36] Ibidem, p. 35.
- [37] Ibidem, pp. 39-40.
- [38] Ibidem, p. 11.
- [39] Cassirer, Ernst, *Filosofia formelor simbolice, I-II*, Editura Paralela 45, București, 2008.
- [40] Ibidem, p. 9-11.
- [41] Idem, p. 14.

Bibliografie selectivă:

- Bălăceanu-Stolnici, Constanțin și Boerescu, Magdalena, *Gândirea magică*, Editura Nemira, București, 2009
- Bejan, Petru, *Istoria semnelor în patristică și scolastică*, Editura Fundației „Axis”, Iași, 1999
- Borella Jean, *Criza simbolismului religios*, Editura Institutul European, Iași, 1995
- Cassirer, Ernst, *Filosofia formelor simbolice, I-II*, Editura Paralela 45, București, 2008
- Cojanu, Daniel, *Ipostaze ale simbolului în lumea tradițională*, Editura Lumen, Iași, 2009
- Culianu, Ioan-Petru, *Mircea Eliade*, Editura Nemira, București, 1998
- Dittman, Lorentz, *Stil. Simbol. Structură*, Editura Meridiane, București, 1988
- Eliade, Mircea, *Imagini și simboluri, Eseu despre simbolismul magico-religios*, Editura Humanitas, București, 1994
- Eliade, Mircea, *Tratat de istorie a religiilor*, Editura Humanitas, București, 2005
- Evseev, Ivan, *Cuvânt-simbol-mit*, Editura Facla, Timișoara, 1983
- Evseev, Ivan, *Enciclopedia simbolurilor religioase și arhetipurilor culturale*, Editura „Învierea”, Timișoara, 2007
- Guenon, Rene, *Regele lumii*, Editura Institutul European, București, 2008
- Hermes Mercurius Trismegistos, *Tabula Smaragdina. Divinul Poimandrēs*, Editura Herald, București, 2006
- Levi-Stauss, Claude, *Antropologie structurală*, Editura Politică, București, 1978
- Ligou, Daniel, *Dicționar de francmasonerie*, Editura Ideea Europeană, Iași, 2008
- Liiceanu, Gabriel, *Om și simbol, Interpretări ale simbolului în teoria artei și filozofia culturii*, Editura Humanitas, București, 2005
- Lovinescu, Vasile, *Jurnal alchimic*, Institutul European, Iași, 1999
- Mackey, Albert G., *Legende, miturile și simbolurile Francmasoneriei*, Editura Herald, București, 2008
- Paracelsus, Theophrastus Bombast von Hohenheim, *Ars Alchimica: Șapte tratate în care se vorbește despre natura, știința și arta spagyrică*, Editura Herald, București, 2007
- Peirce, Charles S., *Semnificație și acțiune*, Editura Humanitas, 1990
- Pop, Alexandru, *Dicționar de alchimie ilustrat*, Editura Paralela 45, București, 2006
- Roux, Jean-Paul, *Regele – mituri și simboluri*, Editura Meridiane, București, 1998
- Stanca, Dan, *Simbol sau vedenie*, Editura Rosmarin, București, 1995
- Ștefănescu, Paul, *Misterele francmasoneriei*, Editura Vestala, București, 2004
- http://www.ortho-logia.com/Romanian/Articole/simbolul_si_icoana.htm
- <http://www.scribd.com/doc/9706385/SEMNALE-Si-Semne-Franc-Mason-ice-in-Presa>,
- <http://blog.121416.co.cc/plus/explicatii/francmasoneria-si-domnia-lui-cuza/>
- <http://inoe.inoe.ro/ianus/Mihaescu%207-8.htm>
- <http://despremaisonerie.go.ro/articole.html>
- <http://www2.fiu.edu/~morriss/bookword/symbols/symbolism20.html>
- http://inoe.inoe.ro/ianus/Nr%207-8_2003.htm